

แนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรอินทรีย์อย่างยั่งยืน
กรณีศึกษาตลาดสุขใจ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

Approaches to developing sustainable organic agriculture networks: a case study of
Sukjai Market Sampran district Nakhon Pathom province

จุฑามาศ ห้วยหงษ์ทอง

Juthamas Huayhongthong

E-mail: juthamas.hua@rmutr.ac.th

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ (1) เพื่ออธิบายสถานการณ์เครือข่ายกลุ่มเกษตรอินทรีย์อย่างยั่งยืนของตลาดสุขใจ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม (2) เพื่อระบุปัญหาเครือข่ายกลุ่มเกษตรอินทรีย์อย่างยั่งยืนของตลาดสุขใจ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม และ (3) เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรอินทรีย์อย่างยั่งยืนของตลาดสุขใจ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ดำเนินการวิจัยโดยเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญจำนวน 12 คน ประกอบด้วย บุคลากรมูลนิธิสังคมสุขใจ เกษตรกรเครือข่าย และเจ้าหน้าที่รัฐ โดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างและการสังเกตการณ์ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีวิเคราะห์แบบแก่นสาระ (Thematic Analysis) ผลการวิจัย พบว่า (1) สถานการณ์เครือข่ายมีการบริหารจัดการแบบกระจายอำนาจภายใต้สามพรานโมเดล ใช้ระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม (PGS) เป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อน (2) ปัญหาสำคัญ ได้แก่ ความไม่สมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน โครงสร้างเกษตรกรเข้าสู่สังคมสูงวัยทำให้มีข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีและการจัดทำเอกสาร รวมถึงปัญหาความล่าช้าในกระบวนการขึ้นทะเบียนและออกใบรับรอง และ (3) แนวทางการพัฒนาควรมุ่งเน้นการใช้ตลาดนำการผลิต การดึงคนรุ่นใหม่เข้ามาช่วยด้านเทคโนโลยีและฐานข้อมูล การพัฒนาระบบตรวจรับรองข้ามกลุ่มเพื่อความโปร่งใส และการสร้างระบบฐานข้อมูลที่เชื่อมโยงแบบปัจจุบันเพื่อความยั่งยืนของเครือข่าย

คำสำคัญ: เครือข่ายกลุ่มเกษตรอินทรีย์ การบริหารจัดการเครือข่าย ตลาดสุขใจ ระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม

Abstract

The purposes of this study were (1) to explain the situation of the sustainable organic agriculture network of Sukjai Market, Sampran District, Nakhon Pathom Province; (2) to identify problems of the network; and (3) to propose approaches for developing the sustainable organic agriculture network. This study was conducted by a qualitative research approach. Data were collected from 12 key informants, including Foundation personnel, network farmers, and government officials, by using semi-structured interviews and observation. The data obtained were analyzed by thematic analysis. Results showed that (1) the network situation involves decentralized management under the Sampran Model utilizing Participatory

Guarantee Systems (PGS) as the core mechanism; (2) key problems included demand-supply imbalances, an aging farmer population leading to limitations in technology adoption and documentation, and delays in registration and certification processes; and (3) development approaches should focus on market-led production, involving the younger generation (Young Smart Farmers) to assist with technology and database management, developing cross-group auditing systems for transparency, and creating a real-time connected database system for sustainability.

Keywords: Organic Agriculture Network, Network Governance, Sukjai Market, Participatory Guarantee Systems (PGS),

บทนำ

ภาคเกษตรกรรมถือเป็นรากฐานสำคัญของประเทศไทย แต่ปัจจุบันต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์จากการใช้สารเคมีทางการเกษตรอย่างเข้มข้น ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของเกษตรกรและผู้บริโภค รวมถึงความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ นอกจากนี้ เกษตรกรรายย่อยยังตกอยู่ในกับดักความยากจนจากโครงสร้างตลาดที่ไม่เป็นธรรมและการพึ่งพาพ่อค้าคนกลาง การเปลี่ยนผ่านสู่เกษตรอินทรีย์ จึงเป็นทางเลือกสำคัญ แต่เกษตรกรยังเผชิญอุปสรรคด้านระบบการรับรองมาตรฐานโดยบุคคลที่สาม (Third Party Certification) ซึ่งมีค่าใช้จ่ายสูงและขั้นตอนซับซ้อน ทำให้เกษตรกรจำนวนมากไม่สามารถเข้าถึงการรับรองและขาดโอกาสในการขยายช่องทางการตลาด

นอกเหนือจากปัญหาด้านการตลาดและผลกระทบจากสารเคมีแล้ว ภาคเกษตรกรรมไทยยังเผชิญกับวิกฤตเชิงโครงสร้างประชากรจากการเข้าสู่สังคมสูงวัย (Aging Society) โดยพบว่าอายุเฉลี่ยของเกษตรกรไทยสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ขณะที่แรงงานในครัวเรือนจำนวนมากเคลื่อนย้ายออกจากภาคเกษตรกรรมไปสู่ภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการมากยิ่งขึ้น ความเหลื่อมล้ำทางช่วงวัยดังกล่าวส่งผลกระทบโดยตรงต่อศักยภาพในการปรับตัวของเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้อจำกัดในการเข้าถึงและประยุกต์ใช้เทคโนโลยีนวัตกรรม ตลอดจนการจัดการข้อมูลที่มีความซับซ้อน ซึ่งล้วนเป็นองค์ประกอบสำคัญของระบบการรับรองมาตรฐานในยุคปัจจุบัน ดังนั้น ปัญหาของเกษตรกรรายย่อยในปัจจุบันจึงมิได้จำกัดอยู่เพียงมิติด้านการผลิตหรือราคาเท่านั้น หากแต่ยังครอบคลุมถึงการขาดความต่อเนื่องของแรงงานและการถ่ายทอดองค์ความรู้ระหว่างรุ่น ซึ่งหากขาดแนวทางการจัดการที่เหมาะสม ย่อมส่งผลให้ปัญหาเชิงโครงสร้างประชากรกลายเป็นอุปสรรคสำคัญต่อความยั่งยืนของเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ในระยะยาว เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวในมิติด้านมาตรฐานเกษตรกรรมและข้อจำกัดเชิงศักยภาพของเกษตรกรสูงวัยดังกล่าว ระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee Systems: PGS) จึงถูกนำมาประยุกต์ใช้เป็นเครื่องมือในการขับเคลื่อนเครือข่ายโดยเน้นการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ ส่วนเสียบนพื้นฐานความไว้วางใจ ในพื้นที่อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ได้เกิดโมเดลต้นแบบ สามพรานโมเดลและตลาดสุขใจ ซึ่งเชื่อมโยงเกษตรกรกับผู้บริโภคโดยตรงและใช้ระบบ PGS ในการสร้างความเข้มแข็ง อย่างไรก็ตาม แม้จะประสบความสำเร็จในระดับหนึ่งจนเป็นต้นแบบระดับประเทศ แต่เครือข่ายยังคงมีความท้าทายเรื่องความยั่งยืน ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมและ

พฤติกรรมผู้บริโภค ปัญหาความต่อเนื่องของกระบวนการกลุ่ม การบริหารจัดการอุปสงค์และอุปทาน หรือการถ่ายทอดองค์ความรู้สู่คนรุ่นใหม่ ยังต้องการการถอดบทเรียนและการวิเคราะห์เชิงลึก งานวิจัยนี้จึงมุ่งศึกษาแนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตลาดสุขใจ เพื่อถอดบทเรียนและเสนอแนะแนวทางที่เหมาะสมในการยกระดับเกษตรกรรายย่อยให้พึ่งพาตนเองได้อย่างมั่นคง

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่ออธิบายสถานการณ์เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อย่างยั่งยืนของตลาดสุขใจ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม
2. เพื่อระบุปัญหาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อย่างยั่งยืนของตลาดสุขใจ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม
3. เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อย่างยั่งยืนของตลาดสุขใจ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม

การทบทวนวรรณกรรม

ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตลาดสุขใจ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม งานวิจัยนี้ได้สังเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย โดยครอบคลุมประเด็นสำคัญ ดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง แนวคิดเกษตรอินทรีย์และระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม (PGS) เกษตรอินทรีย์ตามนิยามของสมาพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (IFOAM) มิใช่เพียงการงดเว้นสารเคมี แต่เป็นระบบการผลิตที่ให้ความสำคัญกับความยั่งยืนของสุขภาพดิน ระบบนิเวศ และมนุษย์ โดยเน้นความสัมพันธ์ที่เป็นธรรมและการดูแลเอาใจใส่ เพื่อแก้ไขข้อจำกัดของระบบการรับรองโดยบุคคลที่สามที่มีค่าใช้จ่ายสูง จึงมีการนำ ระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee Systems: PGS) มาใช้เป็นเครื่องมือสำคัญ โดย PGS เป็นระบบการประกันคุณภาพที่มุ่งเน้นตลาดท้องถิ่น อาศัยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย บนพื้นฐานของความไว้วางใจ (Trust) เครือข่ายทางสังคม และความโปร่งใส (Transparency) ซึ่งกระบวนการนี้เปลี่ยนจากการ "ตรวจสอบจับผิด" มาเป็นการ "เรียนรู้ร่วมกัน" (Learning Process) เพื่อยกระดับมาตรฐานการผลิต (International Federation of Organic Agriculture Movements, 2008, <https://www.ifoam.bio/why-organic/organic-landmarks/definition-organic>)

ทฤษฎีการบริหารจัดการเครือข่าย (Network Governance) การขับเคลื่อนกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ให้เข้มแข็งต้องอาศัยการบริหารจัดการเครือข่ายที่มีประสิทธิภาพ Provan and Kenis (2008) ได้เสนอรูปแบบการบริหารจัดการเครือข่าย โดยอธิบายถึง รูปแบบองค์การนำ (Lead Organization-Governed Network) ซึ่งสอดคล้องกับบริบทของสามพรานโมเดลที่มีมูลนิธิสังคมสุขใจเป็นแกนกลางในการขับเคลื่อนในช่วงแรก และมุ่งพัฒนาไปสู่ รูปแบบการบริหารจัดการร่วมกัน (Shared Governance Network) ที่สมาชิกทุกคนมีสถานะเท่าเทียมกันและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ นอกจากนี้ ความสำเร็จของเครือข่ายยังต้องอาศัยกลไกความไว้วางใจและการควบคุมทางสังคม (Social Control) มากกว่าการใช้อำนาจสั่งการตามลำดับชั้น

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน งานวิจัยยึดหลักการพัฒนาที่ยั่งยืนตาม หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ที่มุ่งเน้นการพึ่งพาตนเอง (Self-reliance) การสร้างภูมิคุ้มกัน และความสมดุลใน 3 มิติ ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับเป้าหมายของเครือข่ายตลาดสุขใจที่ต้องการสร้างความมั่นคงทางอาหารและรายได้ที่ยั่งยืนให้แก่เกษตรกรรายย่อย

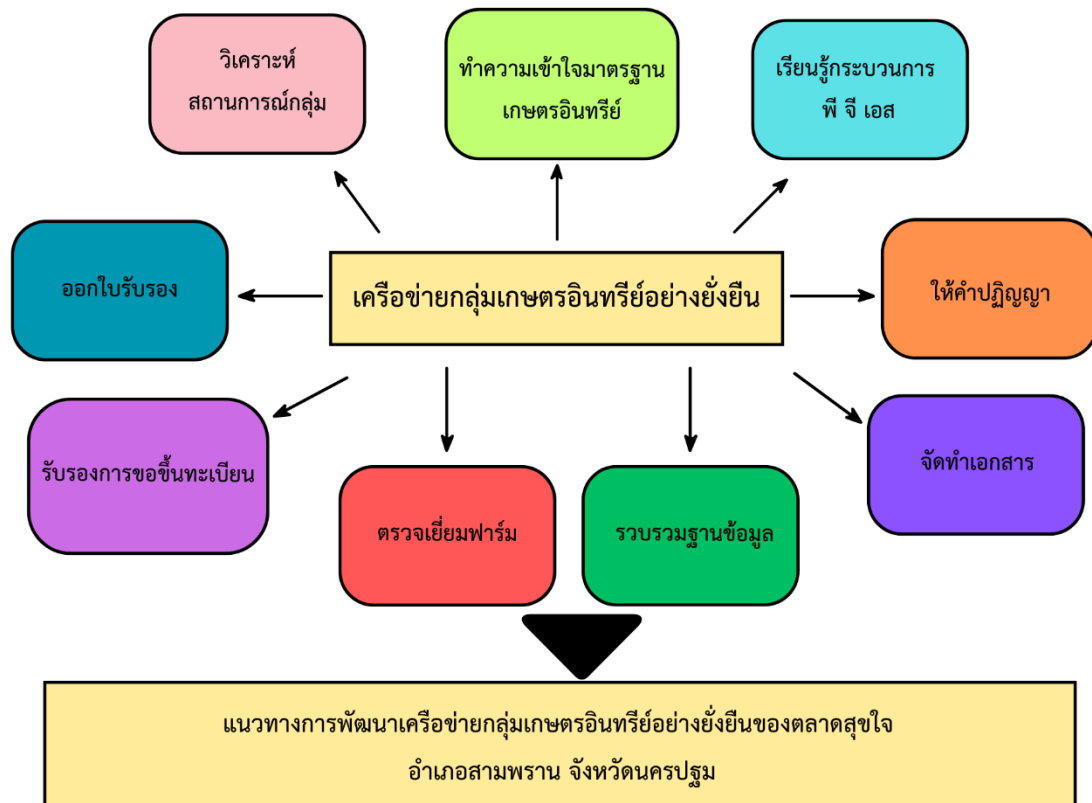
2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง จากการทบทวนงานวิจัยในอดีต พบงานวิจัยที่สำคัญที่นำมาใช้เป็นฐานข้อมูล ดังนี้ พนา มาศ ตรีวรรณกุล และคณะ (2562) ศึกษาเรื่อง "การถอดบทเรียนการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโซ่คุณค่าสามพรานโมเดล" พบว่า ปัจจัยความสำเร็จเกิดจากการผนวกการมีส่วนร่วมของเกษตรกรเข้ากับกลไกการตลาดที่เป็นธรรม (ตลาดสุขใจ) โดยใช้ระบบ PGS เป็นเครื่องมือสร้างความเชื่อมั่นและธรรมาภิบาลในเครือข่าย ซึ่งนำไปสู่ความยั่งยืนและการพึ่งพาตนเองได้ของเกษตรกร สวรรค์ มณีโชติ (2561) ศึกษาบริบทของชุมชนเกษตรกรในการเข้าสู่มาตรฐาน PGS พบว่า ระบบ PGS ช่วยให้เกษตรกรรายย่อยเข้าถึงมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ได้ โดยปัจจัยความสำเร็จคือการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการตรวจเยี่ยมฟาร์มเพื่อนสมาชิก ซึ่งส่งผลให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้นและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

กรอบแนวคิดการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง "แนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรอินทรีย์อย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตลาดสุขใจ อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม" ได้กำหนดกรอบแนวคิดโดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ปัจจัยและกระบวนการที่นำไปสู่ความยั่งยืนของเครือข่าย ผ่านกลไกหลัก คือ ระบบการรับรองมาตรฐานแบบมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee Systems: PGS) ซึ่งเป็นกระบวนการรับรองเกษตรอินทรีย์ในระดับชุมชนที่ได้รับการยอมรับในระดับสากล และเป็นเครื่องมือสำคัญที่เครือข่ายตลาดสุขใจใช้ในการขับเคลื่อนกลุ่ม (นัฐพงษ์ แก้วรัตนชัย 2564; พนา มาศ ตรีวรรณกุล และคณะ, 2562)

ผู้วิจัยได้นำ กระบวนการเข้าสู่การรับรองมาตรฐาน PGS 9 ขั้นตอน มาเป็นกรอบในการศึกษา เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ ปัญหา และเสนอแนวทางการพัฒนาเครือข่ายให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน (สุพจน์ กลิ่นพ่วง, 2566) โดยมีรายละเอียดขั้นตอน ดังในรูปต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์สถานการณ์กลุ่ม คือ การประเมินความพร้อมและบริบทพื้นที่เพื่อวางแผนการจัดการ
2. การทำความเข้าใจมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ คือ การปรับทัศนคติและสร้างความเข้าใจในกฎกติกาให้ตรงกัน
3. การเรียนรู้กระบวนการ PGS คือ สมาชิกทำความเข้าใจบทบาทและหน้าที่ในกลไกการตรวจสอบ
4. กลุ่มให้คำปรึกษา คือ การประกาศเจตนารมณ์ร่วมกันเพื่อแสดงพันธะสัญญา
5. กลุ่มจัดทำเอกสารที่จำเป็น คือ การสร้างระบบเอกสารเพื่อความโปร่งใสและตรวจสอบได้
6. กลุ่มรวบรวมฐานข้อมูลสมาชิก คือ การจัดทำระบบข้อมูลเพื่อการบริหารจัดการเครือข่าย
7. ร่วมกันตรวจเยี่ยมฟาร์มเพื่อนและตัดสินใจรับรอง คือ การใช้กระบวนการเยี่ยมเยียนเพื่อตรวจสอบและรับรองเบื้องต้นโดยชุมชน
8. นำผลการตัดสินใจขึ้นทะเบียน คือ การส่งข้อมูลให้หน่วยงานกลางกลั่นกรอง
9. ออกใบรับรอง คือ การได้รับการรับรองอย่างเป็นทางการเพื่อสร้างความเชื่อมั่น

รูปที่ 1 กรอบแนวคิด

ระเบียบวิธีการวิจัย

งานวิจัยเรื่อง "แนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรอินทรีย์อย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตลาดสุขใจ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม" เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มุ่งเน้นการทำความเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมและกระบวนการกลุ่มในบริบทพื้นที่จริง โดยมีรายละเอียดการดำเนินการวิจัยดังนี้

1. **ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ** ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยพิจารณาจากผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียและมีประสบการณ์ตรงในการดำเนินงานเครือข่าย รวมจำนวน 12 คน ประกอบด้วย 3 กลุ่มหลัก ได้แก่

1.1 บุคลากรมูลนิธิสังคมสุขใจ จำนวน 2 คน คือ ผู้จัดการตลาดและกรรมการ ซึ่งเป็นผู้บริหารหรือเจ้าหน้าที่ระดับปฏิบัติการที่มีอายุการทำงานร่วมกับมูลนิธิฯ ไม่น้อยกว่า 3 ปี และมีบทบาทโดยตรงในการกำหนดนโยบายหรือประสานงาน

1.2 เกษตรกรเครือข่ายกลุ่มเกษตรอินทรีย์ตลาดสุขใจ จำนวน 8 คน ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติจริงในพื้นที่และเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่มอย่างสม่ำเสมอ

1.3 เจ้าหน้าที่รัฐ จำนวน 2 คน ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่สังกัดหน่วยงานในพื้นที่ เช่น สำนักงานเกษตรอำเภอ หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ การสนับสนุนปัจจัยการผลิต หรือการจัดทำทะเบียนเกษตรกรโดยตรง

2. **เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย** เครื่องมือหลักคือ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview) ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นโดยผ่านการตรวจสอบคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิและอาจารย์ที่ปรึกษา ครอบคลุม

เนื้อหา 4 ส่วน ได้แก่ (1) ข้อมูลทั่วไป (2) สถานการณ์เครือข่าย (3) ปัญหาเครือข่าย และ (4) แนวทางการพัฒนาเครือข่าย นอกจากนี้ ยังใช้เครื่องมือเสริมคือ การสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) เพื่อเก็บข้อมูลสภาพแวดล้อมและพฤติกรรมตามธรรมชาติของกลุ่มโดยที่ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นบุคคลภายนอก และ การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) จากงานวิจัยและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างกรอบแนวคิดที่น่าเชื่อถือ

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญทั้ง 12 คน โดยมีการนัดหมายล่วงหน้า ชี้แจงวัตถุประสงค์ และขออนุญาตบันทึกเสียงและจดบันทึก ร่วมกับการลงพื้นที่สังเกตการณ์กิจกรรมของเครือข่าย และการรวบรวมเอกสารปฐมภูมิที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานของกลุ่ม

4. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้ การวิเคราะห์แบบแก่นสาระ (Thematic Analysis) ตามแนวทางของ Braun และ Clarke (2006) ซึ่งเป็นวิธีการที่ยืดหยุ่นและเป็นระบบสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยมีขั้นตอนสำคัญ 6 ขั้นตอน ได้แก่ (1) การทำความเข้าใจข้อมูลโดยอ่านทบทวน (2) การสร้างรหัสข้อมูล (Coding) เพื่อแยกส่วนข้อมูลที่สำคัญ (3) การค้นหาแก่นสาระ (Themes) โดยการจัดกลุ่มรหัสที่มีความสัมพันธ์กัน (4) การตรวจสอบแก่นสาระเพื่อยืนยันความถูกต้อง (5) การนิยามและตั้งชื่อแก่นสาระให้ชัดเจน และ (6) การผลิตรายงานผลการวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) เพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัย

ผลการศึกษาวิจัย

จากการศึกษาเรื่องแนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตลาดสุขใจ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม ผู้วิจัยสามารถสรุปผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัยได้ ดังนี้

1.1 สถานการณ์เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ตลาดสุขใจ เครือข่ายมีการบริหารจัดการแบบกระจายอำนาจภายใต้ "สามพรานโมเดล" โดยมีมูลนิธิสังคมสุขใจเป็นแกนกลางในการประสานงานและสนับสนุนเชิงนโยบาย โครงสร้างการบริหารของกลุ่มย่อยมีความยืดหยุ่น แต่ละกลุ่มมีอิสระในการจัดการตนเอง โดยมีตำแหน่งหลักคือ ประธานกลุ่ม เลขานุการ และเหรัญญิก สมาชิกมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ตามความถนัดและฉันทามติ โดยมีผู้ตรวจแปลงทำหน้าที่ตรวจสอบมาตรฐานภายใน หลักการดำเนินงานยึดถือระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม (Participatory Guarantee Systems: PGS) เป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อน มีการประชุมกลุ่มสม่ำเสมอและการตรวจเยี่ยมแปลงเพื่อรักษาความโปร่งใส เป้าหมายหลักของเครือข่ายคือการสร้างความมั่นคงทางอาหารและรายได้ที่ยั่งยืนให้แก่เกษตรกรรายย่อย ผ่านการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่ปลอดภัยและตรวจสอบย้อนกลับได้ โดยได้รับการสนับสนุนองค์ความรู้ ระบบมาตรฐาน และช่องทางการตลาดจากมูลนิธิสังคมสุขใจ รวมถึงปัจจัยการผลิตจากหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่

1.2 ปัญหาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ จากการวิเคราะห์สถานการณ์และกระบวนการ PGS พบปัญหาสำคัญในมิติต่างๆ ดังนี้

1) สถานการณ์กลุ่ม เกิดความไม่สมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน โดยบางช่วงผลผลิตล้นตลาดและบางช่วงขาดแคลน อีกทั้งยังเผชิญปัญหาโครงสร้างประชากรเกษตรกรที่เข้าสู่สังคมสูงวัย ทำให้ขาดแคลนแรงงานและมีความเสี่ยงจากสภาพภูมิอากาศที่แปรปรวน

2) ความเข้าใจมาตรฐาน เกษตรกรใหม่หรือผู้อยู่ในระยะปรับเปลี่ยนยังสับสนระหว่างมาตรฐาน GAP กับเกษตรอินทรีย์ และมีความท้าทายในการติดตามมาตรฐานที่มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทุกปี

3) กระบวนการเรียนรู้และเอกสาร ผู้สูงอายุมีข้อจำกัดในการใช้เทคโนโลยีและแอปพลิเคชันสำหรับการบันทึกข้อมูล ทำให้เกิดความยุ่งยากในการปรับตัวจากระบบสมุดจดมาเป็นระบบดิจิทัล ภาระงานเอกสารมีความซับซ้อน ทำให้ข้อมูลมักไม่เป็นปัจจุบันและไม่ครบถ้วน

4) การตรวจเยี่ยมและการรับรอง มีข้อจำกัดด้านโลจิสติกส์ในการเดินทางไปตรวจแปลงที่อยู่ห่างไกล และปัญหาความเกรงใจ ภายในกลุ่มที่อาจส่งผลกระทบต่อความเข้มงวดในการตรวจสอบ รวมถึงปัญหาความล่าช้าในการขึ้นทะเบียนและออกใบรับรองเนื่องจากเอกสารไม่ครบถ้วนหรือส่งไม่ทันกำหนด

1.3 แนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อย่างยั่งยืน จากการศึกษาเสนอแนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืน ดังนี้

1) การบริหารจัดการและการตลาด ใช้แนวทางตลาดนำการผลิต โดยวางแผนการผลิตร่วมกัน และส่งเสริมการแปรรูปเพื่อแก้ปัญหาสินค้าล้นตลาดและเพิ่มมูลค่า

2) การพัฒนาศักยภาพและเทคโนโลยี ดึงคนรุ่นใหม่ (Young Smart Farmer) หรือลูกหลานเกษตรกรเข้ามาบริหารจัดการด้านเอกสารและระบบดิจิทัล (IT Support) แทนผู้สูงอายุ และพัฒนาระบบฐานข้อมูล Real-time ผ่านแพลตฟอร์ม TOCA เพื่อให้ข้อมูลเชื่อมโยงและตรวจสอบย้อนกลับได้

3) การยกระดับมาตรฐาน PGS ส่งเสริมการตรวจข้ามกลุ่ม และแบ่งโซนพื้นที่ที่ตรวจเพื่อลดความเกรงใจและเพิ่มความโปร่งใส ควรพัฒนาระบบการทวนสอบข้อมูล (Verification) ร่วมกับเกษตรกรก่อนออกใบรับรองเพื่อลดความผิดพลาด

4) ความยั่งยืน สร้างกลไกตลาดที่มั่นคงและเป็นธรรม ควบคู่กับการปลูกฝังความซื่อสัตย์และจิตสำนึกรับผิดชอบต่อผู้บริโภคให้เป็นวัฒนธรรมองค์กรมากกว่าแค่พิธีกรรม

อภิปรายผลการวิจัย

ประเด็นการบริหารจัดการเครือข่าย สถานการณ์ของเครือข่ายที่มีการกระจายอำนาจให้กลุ่มย่อยบริหารจัดการตนเองภายใต้การสนับสนุนของมูลนิธิสังคมสุขใจ สอดคล้องกับแนวคิดการบริหารจัดการเครือข่าย (Network Governance) ของ Provan and Kenis (2008) ในรูปแบบที่มีองค์กรแกนนำ (Lead Organization) ซึ่งช่วยเพิ่มความคล่องตัวและการพึ่งพาอาศัยกัน อย่างไรก็ตาม ปัญหาความล่าช้าในการประสานงานระหว่างกลุ่มย่อยกับส่วนกลาง สะท้อนให้เห็นถึงความท้าทายในการบริหารจัดการที่ต้องอาศัยกลไกการสื่อสารและการกำกับดูแลที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

ประเด็นระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม (PGS) ผลการวิจัยพบว่า ความเกรงใจในการตรวจเยี่ยมฟาร์มเพื่อนเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อความโปร่งใส สอดคล้องกับ May (2019) และวิฑูรย์ ปัญญากุล (2562) ที่เน้นความสำคัญของกติกาชุมชนที่เข้มแข็งและการควบคุมทางสังคม ประกอบกับสมาชิกใหม่ยังสับสนในมาตรฐานตามงานวิจัยของ นัฐพงษ์ แก้วรัตนชัย (2564) และผู้สูงอายุมีข้อจำกัดด้านเทคโนโลยีในการบันทึกข้อมูล ซึ่ง May (2019) ระบุว่าหัวใจของ PGS คือการเปลี่ยนการตรวจสอบเป็นกระบวนการเรียนรู้ จึงจำเป็นต้องพัฒนาระบบที่เลี้ยวตามแนวคิดของ สวรรค์ มณีโชติ (2561) เพื่อช่วยเหลือและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายในกลุ่ม ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้าใจมาตรฐานอย่างถ่องแท้และการปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด มากกว่าการพึ่งพาเพียงเครื่องมือทางเทคนิค

ประเด็นทุนทางสังคมและความยั่งยืน การให้ความสำคัญกับความซื่อสัตย์และคำปฏิญาณ ในผลการศึกษา สอดคล้องกับแนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) ของ Putnam (1993) ที่ระบุว่า ความไว้วางใจ (Trust) เป็นหัวใจสำคัญของการทำงานเป็นเครือข่าย อย่างไรก็ตาม ภาระเอกสารที่ซับซ้อนยังเป็นอุปสรรคสำคัญ สอดคล้องกับ สวรรค์ มณีโชติ (2561) ที่ระบุว่าเป็นกำแพงกั้นการเข้าถึงมาตรฐาน และ สลักจิต จันทร์

ปล้อง (2564) ที่พบว่าเกษตรกรยังมีการปฏิบัติด้านการบันทึกข้อมูลและการทวนสอบเพียงระดับปานกลาง จึงจำเป็นต้องแก้ไขด้วยการสร้างระบบที่เรียบง่ายหรือใช้นวัตกรรมแบบฟอร์มที่เข้าใจง่าย เช่น การใช้ Checklist เพื่อช่วยให้เกษตรกรสามารถบริหารจัดการข้อมูลได้โดยไม่ต้องรู้สึกรู้ว่าเป็นภาระเกินความจำเป็นแต่ยังคงตรวจสอบย้อนกลับได้ อันจะนำไปสู่การรักษามาตรฐานความน่าเชื่อถือและความยั่งยืนของเครือข่ายในระยะยาว

สรุปได้ว่า ในมิติของสังคมสูงวัย ผลการวิจัยพบว่าเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุและมีข้อจำกัดอย่างมากในการใช้เทคโนโลยีรวมถึงการจัดทำเอกสารดิจิทัล ถือเป็นจุดเปราะบางสำคัญที่กระทบต่อความยั่งยืนของเครือข่ายในระยะยาว หากพิจารณาตามแนวคิดการบริหารจัดการเครือข่าย (Network Governance) ความยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อมีแลกเปลี่ยนของข้อมูลและความโปร่งใสในระบบการรับรอง แต่เมื่อผู้ผลิตหลักไม่สามารถเข้าถึงเครื่องมือบันทึกข้อมูลสมัยใหม่ได้ จะทำให้กระบวนการตรวจสอบย้อนกลับ (Traceability) ขาดความต่อเนื่องและลดทอนความเชื่อมั่นของผู้บริโภคลงที่สุดในที่สุด นอกจากนี้ หากคนรุ่นใหม่ไม่ได้รับการสานต่อจากกลุ่มผู้สูงอายุ อาจส่งผลกระทบต่อปริมาณผลผลิต และความสามารถในการแข่งขันในอนาคตได้

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยเรื่อง "แนวทางการพัฒนาเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตลาดสุขใจ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม" ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมและส่งเสริมความยั่งยืนของเครือข่าย โดยแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1.1 หน่วยงานภาครัฐในระดับท้องถิ่นและจังหวัด เช่น สำนักงานเกษตรอำเภอ หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรกำหนดนโยบายส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ให้เป็นวาระแห่งชาติ โดยบูรณาการการทำงานร่วมกับภาคเอกชนและประชาสังคมในรูปแบบประชารัฐ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนที่สอดคล้องกับความต้องการของพื้นที่อย่างแท้จริง

1.2 ภาครัฐควรมีนโยบายสนับสนุนการเชื่อมโยงระบบฐานข้อมูลกลางระหว่างข้อมูลเกษตรกรที่ผ่านการรับรอง PGS ของภาคประชาชน เข้ากับระบบทะเบียนเกษตรกรของรัฐ เพื่อให้เกษตรกรในเครือข่ายสามารถเข้าถึงสิทธิประโยชน์ แหล่งเงินทุน และมาตรการเยียวยาต่างๆ ได้อย่างเท่าเทียม

1.3 ภาครัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรมุ่งเน้นการสร้างกลไกความร่วมมือในรูปแบบภาคีเครือข่าย เพื่อสนับสนุนการเปลี่ยนผ่านสู่ยุคดิจิทัลของกลุ่มเกษตรกรสูงวัย เช่น การจัดทำบันทึกข้อตกลงความร่วมมือ (MOU) ร่วมกับสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น เพื่อจัดโครงการส่งนักศึกษาจากคณะเทคโนโลยีสารสนเทศหรือคณะบริหารธุรกิจ เข้ามาฝึกงานในลักษณะ อาสาสมัครดิจิทัลช่วยเหลือเกษตรกร

2. ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

2.1 เครือข่ายและมูลนิธิสังคมสุขใจควรเร่งยกระดับการบริหารจัดการโดยเน้นการใช้ตลาดนำการผลิตอย่างเข้มข้น สมาชิกควรมีการประชุมวางแผนการผลิตร่วมกันอย่างเป็นระบบเพื่อแก้ไขปัญหาสินค้าล้นตลาดหรือขาดแคลน

2.2 ควรผลักดันการใช้เทคโนโลยีดิจิทัล โดยเฉพาะแพลตฟอร์ม TOCA (Thai Organic Consumer Association) เข้ามาช่วยในการบันทึกข้อมูลการผลิตและการขายแบบ Real-time เพื่อสร้างความโปร่งใสและการตรวจสอบย้อนกลับ โดยส่งเสริมให้คนรุ่นใหม่หรือลูกหลานเกษตรกรเข้ามาช่วยดูแลระบบเพื่อลดข้อจำกัดของผู้สูงอายุ

2.3 ควรส่งเสริมการแปรรูปผลผลิตขั้นสูงเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้าเกษตรหรือสินค้าที่ล้นตลาด เช่น การทำผลิตภัณฑ์เพื่อสุขภาพ เพื่อลดความเสี่ยงด้านราคาและเพิ่มรายได้ให้กับสมาชิก

3. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

3.1 ควรมีการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณเกี่ยวกับทัศนคติและความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีต่อระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม (PGS) ในวงกว้าง โดยเปรียบเทียบระหว่างผู้บริโภคในตลาดเฉพาะกลุ่มกับตลาดทั่วไป เพื่อหากลยุทธ์สื่อสารการตลาดที่เหมาะสม

3.2 ควรศึกษาเปรียบเทียบโมเดลความสำเร็จระหว่างเครือข่ายตลาดสุขใจกับเครือข่ายเกษตรอินทรีย์อื่นๆ ในบริบทพื้นที่ที่แตกต่างกัน เพื่อถอดบทเรียนเป็นแนวปฏิบัติที่ดี (Best Practice) ที่หลากหลาย

3.3 ควรศึกษาผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมจากการนำแพลตฟอร์มดิจิทัลมาใช้ในระบบเกษตรอินทรีย์ ว่าส่งผลต่อรายได้และความยั่งยืนของเครือข่ายมากน้อยเพียงใด

เอกสารอ้างอิง

- นัฐพงษ์ แก้วรัตนชัย. (2564). *การยอมรับการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วมของเกษตรกรผู้ปลูกผักอินทรีย์ในจังหวัดนครปฐม* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์]. STOU Library. <https://repository.stou.ac.th/items/880e9633-8a71-4236-8b48-22b662ef7273>
- พนามาศ ตริวรณกุล, เมตตา เร่งชวนชวาย, เสถียร แสงแถวทิม, อรุณ นวราช และ ชลธิพร เม้งเกร็ด (2562). *โครงการวิจัยการถอดบทเรียนการขับเคลื่อนเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วมของเกษตรกรในโซ่คุณค่าสามพรานโมเดล: รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์*. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม. https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:175973
- มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิเกษตรอินทรีย์ไทย. (2561). *คู่มือการรับรองเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วม (พี จี เอส)*. สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.). https://dkmmap.nrct.go.th/dkmmap-2021/dkm-dm/upload_manual/61-036.pdf?v=PnKU9dJTGt
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. (2562). *มาตรฐานเกษตรอินทรีย์และระบบการรับรองแบบมีส่วนร่วม (PGS)*. มูลนิธิสายใยแผ่นดิน. <https://www.greenet.or.th/pgs/>
- สลักจิต จันทรปล้อง. (2564). *แนวทางการขับเคลื่อนการเข้าสู่มาตรฐานเกษตรอินทรีย์แบบมีส่วนร่วมของเกษตรกรกลุ่มผู้ปลูกผักปลอดภัย ตำบลหนองผักแว่น อำเภอท่าหลวง จังหวัดลพบุรี* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. STOU Library. <https://repository.stou.ac.th/items/b6ea3046-9f44-4732-957a-50890a1676e4>
- สวรรค์ มณีโชติ. (2561). *การศึกษาบริบทของชุมชนเกษตรกรในการเข้าสู่มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ด้วยพีจีเอส* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. TU Digital Collections. https://digital.library.tu.ac.th/tu_dc/frontend/Info/item/dc:163801
- สุพจน์ กลิ่นพ่วง. (2566). *แนวทางการพัฒนากลุ่มเกษตรอินทรีย์วิถีพื้นบ้านและเพิ่มรายได้กลุ่มเกษตรกรรายย่อยในพื้นที่จังหวัดเพชรบุรี* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์]. TU Digital Collections. http://ethesisarchive.library.tu.ac.th/thesis/2023/TU_2023_6209034559_13045_27708.pdf

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.
- International Federation of Organic Agriculture Movements. (2008). Definition of Organic Agriculture. Bonn, Germany. <https://www.ifoam.bio/why-organic/organic-landmarks/definition-organic?>
- May, C. (2019). *PGS guidelines: How to develop and manage participatory guarantee systems*. IFOAM - Organics International. https://www.ifoam.bio/sites/default/files/2020-03/pgs_guidelines_en.pdf
- Provan, K. G., & Kenis, P. (2008). Modes of network governance: Structure, management, and effectiveness. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 18(2), 229-252. <https://doi.org/10.1093/jopart/mum015>
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press. <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/71015>